

5'92

МАСТАЦТВА

МАСТАЦТВА

5'92

Маргарыта Ізворска-Елізар'ева: мне нельга ставіць слабыя спектаклі, бо муж у тэатры чалавек невыпадковы.

47

Прынцып народнасці быў кантрольна-рэпрэсійным фактарам не толькі ў адносінах да зместу, але і да формы твора і музычнай мовы.

54

Мастацтва, што доўгія гады стаяла ў позе, якую можна акрэсліць фразай «Чего изволите?», — ці здольна гэтае мастацтва да адраджэння?

69

Эстэтыка

Галіна Адамовіч. Шляхі-імёны

2

Вяшчэннае мастацтва

Культура? Асьветніцтва? Мастацтва?
Аксана Каўрык. Ідэі для скульптуры
Алена Пікулік. Пераклаў з парызскага магільчачанін
Яўген Шунейка. Пінакатэка класічнага авангарда

6

33

36

40

Мастацкае фо

Уладзімір Парфянок. Уладзімір Сіцічкін
Уладзімір Пятроў. Дар божы гэдз ўляць

29

65

Музыка

«Музыка ўплывае на надзвычайнасць»
Раіса Сергіенка. Дык чаму нас вучыць гісторыя?
Генадзь Кісялёў. Гармонія свабоды

47

54

58

Тэатр

Уладзімір Мальцаў. «Пры шаснаццаці свечках правінцыйнай сцэны»

61

Экран

Ніла Фральцова. Дакументальнае кіно: развітальная гастроль?
Ефрасіння Бондарова. Ці запаліцца «свечка надзеі»?
Відэафан

69

72

75

Падзеі, факты, інфармацыя

10, 28, 55, 56, 59,
62, 78, 79, 80

Згодна жаданню аўтараў некаторая частка матэрыялаў друкуецца адпаведна граматыцы В. Тарашкевіча.

Імёны нашы пішуцца на небе. Верце не верце.
Дык як не верыць, калі згадваеш Максіма.

Багдановіч Максім ведаў змалку, што век яго нібы тая іскрынка: успыхнула і вось-вось пагасне. Таму ён вітаў жыццё на поўныя грудзі, такія сціснутыя... Тварыў і тварыў да канца. На паважнай латыні то значыць максімальна. У творчасці, у маралі, у каханні — ва ўсім быў максімальны. І сутнасць не ў тым, колькі змог. Сутнасць у тым, што і як змог. Дык змог зноў жа максімальна. Ніхто, нават алімпійскія — ці што — песняры Янка і Якуб не ахапілі свет і вечныя праблемы яго гэтак, як цененькі, здаецца, Максім.

Сапраўды. Есць тэмы і вобразы, адзіныя ўсяму роду чалавечаму: жыццё і смерць, жанчына — каханая і мадонна, крынічнасць культуры, духоўны ідэал, боскасць. Калі мы хочам пачуць-уведаць, як ставіцца да іх беларус, то прыпадайма да Максімавай кніжкі. Там пра гэта сказана найбольш пранізліва, светла і шчыра.

Вось чаму матэрыялы, якія адкрываюць гэты нумар часопіса, — не толькі заканамерны працяг гаворкі, пачатай артыкулам Уладзіміра Конана «Гея культуры і Антэй цывілізацыі» (№ 2), але і самастойнае яе вытлумачэнне.

Паломаны жыццём, чакаючы магіль, Радзімая зямля, прынікнуў я к табе,
І бодрасць ты ўліла ў слабеючыя жылы,
Зварушыла маёй душы драмаўшай сілы,
І месца ёй з тых пор няма ўжо больш жальбе.

У вас мільганула: гэта ж пра Гею і Антэю.
Так, верш «* * *». Калі зваліў дужы Геракл у пал Антэю». Паэтычны і духоўны максімалізм у іхна відкі.

Яшчэ адзін аспект. Далікатны. Але змаўчаць пра яго нельга. Сёння нямала пажылых людзей, якія — нічога не паробіш — наступваючы дарогу маладзейшым, наракаюць на змарнаваныя гады, на адабраныя і абілыя, нібыта, ідэалы. Бог ім суддзя. Бог, якога яны якраз у сябе адабралі, абылгалі. Ге, хай не Бог, якому трэба маліцца. А тая адвечная мудрасць, што заўжды суправаджае сталец чалавека і натуральную змену пакаленняў. Пад старасць думалася людзям пра зямлю, пра дабрыву, пра боскасць, гэта значыць — пра пошукі ідэалу ў душы, а не ў знешнім перайначванні быцця. Нашы ваяўнічыя ветэраны выракліся людской мудрасці. І, не жадаючы ўсвядоміць гэта альбо не ўмеючы мо выказаць, шукаюць вінавайцаў у новым поступе гісторыі, у спадкаемцах. Гэта самапакаранне, гэта трагедыя без катарсісу. Юнак жа Максім даў урок мудрасці. Яго жыццё-творчасць — гэта радасць і слёзы, няўмольнасць лёсу і эстэтычнае яго асэнсаванне як ачышчэнне.

Аднак не будзем цешыцца, што мы спазналі Максіма Багдановіча як Максіма Багдановіча. Найлепшы шлях да яго — прычыніцца да саміх твораў, да самога мастацкага свету паэта. Даруй, Максіме, што мы яшчэ не навучыліся як след рабіць гэта.

Зрэхты, наш аўтар Галіна Адамовіч, заповітай часцінкай душы якой ты стаў, чытае цябе мудра...

Дваццатае стагоддзе пачыналася — а тады і прыйшоў у літаратуру Максім Багдановіч — у зарніцах стагоддзя папярэдняга. З гэтым жа ўзрушэннем і апаскаю для ўсіх яго канчаецца. Чаго чакаць, чым стрэне нас стагоддзе дваццаць першае?

Еўрапейская культура, свядомая частка яе прадстаўнікоў пакутліва шукала выйсця з перанасычанага ахвярамі, крызіснага гістарычнага становішча так званай эпохі імперыялізму. Гэтыя пошукі рухаў сам час. Разам з героямі Метэрлінка ён марыў знайсці Сінію птушку — птушку шчасця, з адцаем і трывогаю ўзіраючыся ў тую, што на яго вачах здрадліва ператваралася ў Чорную — несапраўдную. Або, стойваючы хваляванне, суцісны голасам пытаў: хто там? Што гэта? І ў адказ чуў маўчанне. Таму што адказам было адно слова — Смерць. Або, як Верхарн, а пазней Барбюс пільна ўглядаўся, што паўстае там, за ірэдзкімі далаглядамі? Золак! Натхнёна, сімвалічна. Але і роздумна: прадроканне рэвалюцыі? Усведамленне вернага шляху? Спасціжэнне іспіцы? Надзея на выратаванне? Нарэшце, вера ў жыццё? Альбо проста новы дзень?

На пачатку стагоддзя з «вечным» пытаннем і адказам на яго выйшла ў свет новая беларуская літаратура ў асобе маладога Янкі Купалы:

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
— Беларусы.

І галоўны адказ — людзьмі звацца — стаўся адкрыццём перад іншымі народамі. «Што такое наша Беларусь? — пытаў герой рамана Якуба Коласа. — А гэта, бачыш, заходняя ўскраіна Расіі. Чым яна слаўна? Нічым. Вось балоты там есць ды яшчэ на ўвесь свет вядомая хвароба — каўтун... Кожны народ мае свой гонар. Ангелец перад усім светам горда зазначае: я — ангелец. Тое самае скажа француз, немец, аўстрыяк, расіец і іншы прадстаўнік другой нацыі. А мы, беларусы, не адважваемся прызнацца ў тым, што мы — беларусы. Бо на галаву беларускага народа, як вядома, многа выліта памыяў, уся істота прыніжана, і мова яго асмеяна, у яго няма ІМЯ (выдзелена мною — А. Г.), няма твару».

Спакваля і абачліва, але пранікаліся беларусы пачуццём горадасці за свой стары род, пачуццём беларускасці. Якраз тады і загучаў паэтычны голас Максіма Багдановіча. Параўнальна са слыннымі ўжо песнярамі — Купалам і Коласам — Багдановіч з'яднаў у сваіх творах шырокае кола «вечных» тэм, вобразаў, матываў:

«Нашто ж на зямлі // Сваркі і звадкі,
боль і горыч, // Калі мы ўсе разам ляцім // Да зор?» — «...для чаго мы // Па далёкіх і розных пуцях // Адзінока йшлі ў край невядомы?» — «Куды ж ісці і што рабіць?» — «Брацця! Ці зможам грамадскае гора? // Брацця? Ці хваце нам сілы?!» — «...што жа зрабіў ты // З дзён маладых?» — «Што чуюць яны там, што бачаць? // Чаго ўсё дрыжаць і дрыжаць?»

Гэта пытанні і да грамадства, і да наваколля, і да самога сябе.

Разуменне свету ўзнікае, калі чалавек пачынае задаваць пытанні. Калі чалавек спрабуе даць адказы на іх — пачынаецца будова свету.

У Багдановіча адказаў нашмат больш, чым пытанняў, якія, здаецца, часцей гучалі ў душы, а не прамаўляліся ў вершах:

«Будзь жа, век малады, // Поўны светлымі днямі! // Пралятайце, гады, // Залатымі агнямі!» — «Усё знікае, праходзіць, як дым, // Светлы ж след будзе вечно жывым». — «Але, як устане сонца, ўраз працнецца дух народны // І засвеціць ясна!» — «Бо я адну з табою долю маю // Зіаць ледзь бачна ў сінняй вышыне»...

Багдановіч не проста даў адказы — стаў празорліўцам, здольным у сваёй паэтычнай самоце згледзець будучыню: «Досі ўжо, браты, // Чужынам мы служылі, // Досі ўжо пашаны ім прыдбалі...» — «Зварушаны, нарэшце, дух народны, // Я верую, бясплодна не засне...» — «Беларусь мая! Краіна-бранца!» // Устань, свабодны шлях сабе <шукай!» — «Беларусь! Твой народ дачакаецца // Залацістага яснага дня»...

На якое ж пытанне перш-наперш мусіў даць адказ паэт — адказ выбарам сваіх шляхоў, прысвячэннем уласнага жыцця? Гэта было пытанне экзістэнцыяльнага, сутнаснага характару. Пра асэнсаванне паэтам сваіх шляхоў нам падкажа філасофская сістэма ягоных санетаў, напрыклад, санета «Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...» Дарэчы, санет — такая мастацкая форма, якая вымагае ад аўтара трымацца правілаў пабудовы думкі, яе дыялектычнага развіцця: ад тэзіса — праз антытэзіс — да новай высновы, абгульнення, выйсця ў «іншасць» (як піша Алесь Разанаў). У гэтым санеце ёсць тры выразныя думкі-апоры: проціпастаўленне-параўнанне свету прыроды са светам людскім і выйсце ў іншы вобраз. Вось яны: зернейкі — дух народны — крыніца. Чараду разважанняў ладзіла завяршае апошні вобраз. Ён дэманструе штуршок для ўспрымання першых вобразаў; у адзіным кантэксце разгорнутыя вобразы набываюць дадатковую энергію: так, не засохнуць зернейкі, гэтак сама, як нішто не перашкодзіць бруістай крыніцы. Не засне дух народны, бо гучна мкне, прабіўшыся на свет крыніцы. Крыніца — сімвал абуджэння (прыроды і чалавека), сімвал імкнення праз перашкоды — наперад, сімвал жыцця. Невыпадка адзін з вершаў Багдановіч падпісаў **М а к с і м К р ы н і ц а**.

Так і чалавек: ён вагаецца-праходзіць паміж дзвюма кропкамі-датамі жыцця — нараджэннем і смерцю. Але на гэтым кароткім адрэзку часу (о, як ведаў Максім, што ягоны век асабліва кароткі!) ён мае права на выбар, на асабістае месца ў агульначалавечай дзейнасці. Багдановіч жыў, азараючы яву навокал светам найвялікшай прыгажосці: ён быў **в а с і л ь-**

к о м, л і л е я й, в я с ё л к а й..., ён мкнуўся да жыцця і праз жыццё, ахвяруючы духоўныя сілы роднаму краю.

Так, ёсць вобразы, што сталі сімваламі жыццёвага і творчага шляху паэта, слугавання бацькаўшчыне, — імёны, якімі пазначаны яго адкрыцці. Шляхі-імёны.

Шлях наш, здаецца, пралягае ад невыразнасці самапачуцця, няпэўнасці самавызначэння — праз родавыя пакуты — да таямніц усведамлення сябе і свету, вызнання чалавечага — храмавага — у чалавеку. Шлях, які многімі пакаленнямі пракладзены ў сусветнай культуры. Беларускі паэт Алесь Разанаў, прычыніўшыся да стыхіі гэтай напружанай думкі, пазначыў яго супрацьлеглыя станы: «Я сам сабе не ведаю імёнаў...» — «я той, хто шлях, і хто па ім ідзе».

Кім адчуваў сябе, кім быў-стаў у нашым жыцці Максім Багдановіч?

Першы яго вобраз-імя — **Му з ы к а** (як і першы друкаваны аднаімяны твор). Музыкаю называлі талент, тэпалудны стыхіям-выпрабаванням, шчыры і непадробны. Хто ён, Максім-музыка? Музыка са скрыпкай у руках, якая так плакала, «што аж за сэрца хапала». Музыка, што торыць людзям свае песні і вяртае разам з імі красу, сучашэнне. Музыка-гасцінск сярод жытняга поля, нібы тыя ваіўскі, што «растуць і радуець, як у маленстве, сэрца маё», васілёк, без якога м быць, і каласы не патрэбныя. К а з а ч н і к з душою, якая раптоўна «начне томіцца Бог весь о чём», і «не найдёт себе покоя такой челове» і «пойдзе вандраваць па свеце, «дивные сказки сказываючи».

Максім-Багдановіч быў таксама паэтам-кніжнікам (не проста талентам ад і прыроды, але талентам, падмацаваным вялікаю працай над кнігай; быццам ішчэ адна «двайная зорка» Максіма — зорка Сусвету — зорка Бацькаўшчыны). «Ад Максіма-кніжніка пачатак...» Сапраўды, пачатак — ад кожнага з людзей. Яшчэ Шэкспір сцвярджаў: сусвет пачынаецца не з парога дома, сусвет праходзіць праз чалавека, праз кожную яго думку, і гэтая думка нават здольная «вывіхнуць век», перайначыць жыццё. Так і Багдановіч пачынае адлік сусвету ад уласных спраў, сумлення, ад паэтычнага радка.

Ён чытае класіку, сучасных яму творцаў. І перакладае-паўтарае ўслед з Полем Верленам:

Усё звездана! Бахіль, ты скончыш смех? Даволі!
Усё звездана! Няма чаго прамовіць боле!

Бахіль-блязан жыў у душы французскага паэта. Бахіль-блязан няздатны развясціць таўстасума, заражанага «хваробаю канца стагоддзя» — «млоснасцю», «знемажэннем» (перакладзены Багдановічам верш Верлена «Млоснасць»). А калі блязан жыве ў душы чалавека? На тое ж, каб скасаваць гэты жарт — жарт-жыццё, — абарваць яго на паўслове, няма ўжо сілы. «Ёсць — вершыкі»,

«ёсць — п'яны раб», «ёсць — пусткі сум». А сэнс жыцця? Ці ёсць ён? Як у каханні? Сяброўстве? Рэлігіі? Паэзіі? Верлен шукаў сабе прытулку ў свеце і не мог знайсці. Багдановіч прайшоў удвая карацейшы зямны шлях, чым Верлен. І ў ягоным жыцці была адна пастаянная настаўніца — жорсткая, бязлітасная, блізкая. Смерць. Яна вучыла яго кахаць і памятаць, сустракаць раніцу і запальваць агеньчык уначы. Вучыла Жыць. І Багдановіч зрабіў сваю душу прытулкам для ўсяго свету. І прынёс свой скарб людзям, што шчэ не мелі такога багацця.

У тыя ж гады, што і Багдановіч, жыў аўстрыйскі пісьменнік Франц Кафка, таксама заўчасна асуджаны на смерць: сухоты. Ён добра ведаў свой лёс і свой шлях у гэтым жыцці. Ведаў, што стварае хаос, які бачыў вакол, ведаў, што гэта і толькі гэта пакідае, паміраючы, нашчадкам. І яшчэ адно ведаў беспамылкова: такое нельга пакінуць жывым у спадчыну. І загадаў спаліць свае рукапісы.

Верлен завяшчаў нашчадкам сваю тужлівую, самотную душу. І сваё рагубленае, знявечанае жыццё.

Багдановіч пакінуў пасля сябе шлях зямны, азораны светам кахання і пры-

гажосці, сваё грамадзянскае, чалавечае сумленне.

Так, ён быў паэтам-кніжнікам. Паэтам-летапісцам. І ў творчасці спалучаў рысы, узоры культур розных народаў, гэтак сама, як аднойчы напісаў пра горад Феадосію: «Да, много пережил этот город, выдавший в своих стенах столько народов и столько культур... Среди сохранившихся остатков от многих культур, погостивших в Феодосии, особенно запомнились мне двери старинной армянской церкви... Сами названия улиц напоминают, какая вереница народов перебивала в этом городе: Итальянская, Армянская, Турецкая, Генуэзская, Греческая. Таков уж стиль города...» Самабытнасць горада і яго прыкмета — натуральнасць спалучэння ў ім нават самых непадобных адна да адной культур. Горад-мазаіка, горад-музей, стагоддзямі будаваны, не раз баронены-рабаваны, прыстанак шматтысячым перасяленцам.

Так Багдановіч вызначае і яшчэ адно сваё імя: «п р о х о д и м е ц». «Пройдзім-це я сябе называю, держа в памяти и точное славянское значение этого слова, — уж очень хорошо оно сердцевину моего существа нащупывает. Грунта твёрдого под ногами не имею я в жизни сей...» Гэты тып вандроўніка распаўсюджаны ў сусветнай культуры: «калікі перахожыя», «ходоки», «страннікі», «пілігрымы», «паломнікі» і інш. У Багдановіча гэта падарожжа-паломніцтва ў свет прыгожага, паломніцтва духоўна-ўзнёслае, натхняльнае. Так і ягоная творчасць нагадвае мазаіку — дэяменты-ўзоры з нацыянальных культур: «вечныя» вобразы, пераклады, цытаты, аналогіі, водгукі, рэцэнзіі, наследаванні і да т. п. — гэткая своеасаблівая, выкананая з высокім майстэрствам і добрым густам «гульня ў пацеркі» (Герман Гесэ).

І зноў — новыя абліччы, імёны, іпастасі паэта: ад Максіма Крыніцы да Ек. Февралёвой і М. Осьмака — псеўданімаў, подпісаў да вершаў ці іншых твораў.

Паміж імі раптам бачым жаночае імя! Шмат на тое прычын. Жаданне так разумець жанчыну, каб адчуваць сябе ёю ж. Так закахацца ў новае жыццё, што нараджаецца ад жанчыны, каб услаўляць у шматлікіх творах Мадонну, мацярынскі жыццядайны пачатак. За ўсім гэтым паўстае невядомы Багдановіч. Вось пра што трэба сказаць.

Бог/прырода падзяліў функцыі жанчыны і мужчыны. Зямля/жыццё, змяшаўшы, аб'яднала іх. Таму кожны чалавек уяўляе сабою адзінства і мужчынскага, і жаночага пачаткаў. Жыццё ж чалавека ёсць і першакрыніца, і вынік многіх працэсаў (унутранага і знешняга) быцця чалавека і чалавецтва на зямлі і ў сусвеце. Чалавек найперш нараджаецца як сын сваіх бацькоў, гэтак сама як сын маці/бацькі — прыроды. З часу з'яўлення на свет ён развіваецца і як дзіця яшчэ адных бацькоў: культуры і цывілі-

Уладзімір Панцялееў. Максім Багдановіч. Дрэва, 1991.

зацыі. З прыродаю, бацькамі найбольш звязана біялагічнае, фізічнае існаванне чалавека. З культураю, цывілізацыяй — яго духоўнае існаванне. Хоць, зразумела, прыроднае і культурнае, фізічнае і духоўнае цесна пераплятаюцца між сабою і ўтвараюць адзінае цэлае — асобу чалавека. Але кожны чалавек, атрымаўшы ў спадчыну жыццё, з'яўляецца таксама бацькам і маці для сваіх дзяцей, для спадкаемцаў культуры і цывілізацыі.

Таму слухна папытаць: наколькі кожны ўсведамляе, што ён — сын/дачка бацькоў, чалавецтва, зямлі, сусвету? І наколькі таксама — што ён ужо для іх і бацька, і маці?

Жыццё Максіма Багдановіча падаецца крышталёвым узорам мэтанакіраванага, высокадухоўленага шляху. Шляху чалавека і сына, бацькі і маці — для «краіны радзімай», для сучасных і будучых пакаленняў.

Адказнасць беларускага песняра за свой чалавечы лёс, за бацькоўскую зямлю, за паэзію ў імя яе была найвышэйшай адказнасцю свядомага прадстаўніка нацыі. Ці гэткая ж — сыноўняя і бацькоўская — адказнасць за свой шлях, за шляхі, якія мы выбіраем, і ў нас, сённяшніх пераемнікаў Багдановічавай Беларусі? Перад светлай яго памяццю?

Не так даўно «ажылі», нарэшце, два куткі ў Мінску, аваяныя імем Максіма Багдановіча. Яны зроблены людзьмі неабякавымі. І зноў зацепліўся агеньчык, пры якім так усцешна пісалася ўначы паэту і які не пакідаў яго ў тужлівай адзіноце («Я стаміўся, прамок. // Над зямлёю імгла, у душы маёй змрок»; — «Ноч. Газніца гарыць, чырванее...»). Агеньчык вабіць да сябе і горне чулыя душы адну за адной. Французскі лётчык-пісьменнік Антуан дэ Сент-Экзюперы падкрэсліў значэнне гэткага велічнага сімвала: «Раскіданы па свеце жыццёвыя агеньчыкі... І кожны з іх сведчыць пра цуд чалавечага духу».

Агеньчык — крыніца натхнення. У старажытных грэкаў ёю была Гіпакрэна (і тут спомнім Максімаў рэч: «Натхненнем упаіў нас ключ тры, і та грэна»). Для іншых ёю можа стаць верш паэта, ягоны вобраз: агеньчык, вясёлёк, Максім-кніжнік, яго «Пагоня», «проходимец», яго летапісец або перапісчык.

Але перад адной праблемаю, што датычыць спадчыны Максіма Багдановіча, мы ўсё яшчэ апускаем рукі. Багдановіч пахаваны ў Ялце. Але на радзіме, хай і няшмат, ёсць людзі, якія хочуць пачуваць сябе побач з беларускім песняром. І ён заслугоўвае такой пашаны. І наш народ заслугоўвае гэтага ж.

Ёсць знаны прыклад. Вялікі гуманіст, пачынальнік культуры Адраджэння ў Еўропе Дантэ Аліг'еры быў ураджэнцам Фларэнцыі, горада-дзяржавы сярэднявечнай Італіі. У 1302 годзе ён быў асуджаны ўладаю, якая панавала ў горадзе, і мусіў пакінуць радзіму, бо дбаў пра яе незалежнасць. Ён пакінуў Фларэнцыю —

назаўсёды. І ўжо пры жыцці здабыў еўрапейскую вядомасць. Ды такую, што тэя ўлады Фларэнцыі запрасілі Дантэ вярнуцца, абяцаўшы яму дараванне і найвышэйшую ўзнагароду: лаўровы вянок, калі ён пакаецца ў палітычных памылках. Дантэ не пакаяўся — і не вярнуўся. Ён памёр у 1321 г. у Равэне. І да нашага часу ўсё новыя ўлады Фларэнцыі звяртаюцца да ўладаў Равэны з просьбаю вярнуць на радзіму прах стваральніка «Боскай камедыі», але зноў і зноў безвынікова. Равэна ж вельмі ганарыцца пасланай небам славаю.

Вядома, што і беларуская асветніца Ефрасіння Полацкая памерла падчас паломніцтва ў Іерусалім і была пахавана ў тамашнім манастыры. Але ўжо тады, у дванаццатым стагоддзі, праваслаўныя манахі адчувалі, што нельга пакідаць сваю «маці», сваю заступніцу на чужых і, значыць, абякавых, калі не варожых да яе землях. Астанкі перанеслі на радзіму і пахавалі ў Кіева-Пячорскай лаўры. У наш час яны вернуты на Беларусь, на Полаччыну. Ефрасіння Полацкая была варта гэтага.

Няўжо ж Максім Багдановіч не варты такога пасмяротнага лёсу?

Шмат імёнаў было ёсць у паэта. А як нам сябе называць?

Уладзімір Ламейка. Купалачка-русалачка — маленькая ночка. Сілумін, 1991.

